

Шамшиев Расул Кенешович
 КЫРГЫЗ ФИЛОСОФИЯСЫ ЖАНА ЖЕҢИЖОК
 Шамшиев Расул Кенешович
 КЫРГЫЗСКАЯ ФИЛОСОФИЯ И ЖЕНИЖОК
 Shamshiev Rasul Keneshovich
 KYRGYZ PHILOSOPHY AND ZHENIZHOK

УДК.1/14

Аннотация. Бул илимий макалада элдик акын Жеңижоктун (Өтө Көкө уулу) социалдык-философиялык көз карашы философиялык философиялык талдоодон өткөрүлдү. Илимий коомго сунушталган теманын актуалдуулугу катары элдик акын Жеңижоктун чыгармаларын жалпы элге жеткирүү жана даңазалоо саналат. Ал эми негизги максатыбыз болуп, Жеңижоктун чыгармаларындагы философиялык пикирлерди иликтөө саналат. Жеңижоктун философиялык пикирлерин философия илиминин аспектисинде талдоодо илимде колдонулуучу бир катар ыкмалар өз ирээти менен пайдаланылды. Илимий макаланы даярдоонун жүрүшүндө Жеңижок өз заманынын алдыңкы пикирдеги ойчулу, агартуучусу, даанышманы экендиги белгиленди. Жеңижоктун чыгармалары атайын философия илимине арналып жазылбагандыгына карабастан, өзү жашаган доордун алдыңкы пикирдеги даанышманы катары объективдүү көз караштары менен өзгөчөлөнгөндүгү белгиленди. Жыйынтык катарында Жеңижоктун чыгармаларын изилдөөнү жалпы илимий чөйрө колго алуу зарылдыгы, анын чыгармаларынын өзөгүн түзгөн философиялык маани-маңыздарды, идеяларды, көз караштарды талдоонун маанилүүлүгү белгиленди.

Негизги сөздөр. дүнүйө, аккан суу, адам, адептүүлүк, адилеттүүлүк, теңсиздик, мекенчилдик, коом, дүйнө тааным.

Аннотация. В этой научной статье социально-философские взгляды народного поэта Жеңижока (Өтө Көкө уулу) подвергнуты философскому анализу. Актуальность темы, представленной научному сообществу, заключается в том, чтобы донести до широкой публики и прославить произведения народного поэта Жеңижока. Основной целью, с другой стороны, является исследование философских мнений в работах Жеңижока. Ряд методов, применяемых в науке, в свою очередь, использовались при анализе философских взглядов Жеңижока в аспекте философской науки. В ходе подготовки научной статьи было отмечено, что Жеңижок-передовой мыслитель, просветитель, мудрец своего времени. Отмечалось, что, несмотря на то, что сочинения есенижока не были написаны специально для философской науки, он отличался объективными взглядами как передовой мыслитель эпохи, в которой он жил. В качестве вывода была подчеркнута необходимость того, чтобы изучением произведений Жеңижока занималась общая научная среда, важность анализа философских смыслов, идей, взглядов, лежащих в основе его произведений.

Ключевые слова. мир, текущая вода, человек, порядочность, справедливость, неравенство, патриотизм, общество, мировоззрение.

Abstract. In this scientific article, the socio-philosophical views of the national poet Zhenizhok (Oto Koko uulu) are subjected to philosophical analysis. The relevance of the topic presented to the scientific community is to convey to the general public and glorify the works of the national poet Zhenizhok. The main goal, on the other hand, is the study of philosophical opinions in the works of Zhenizhok. A number of methods used in science, in turn, were used in the analysis of Zhenizhok's philosophical views in the aspect of philosophical science.

During the preparation of the scientific article, it was noted that Zhenizhok is an advanced thinker, educator, and sage of his time. It was noted that, despite the fact that Yesenizok's writings were not written specifically for philosophical science, he was distinguished by objective views as an advanced thinker of the era in which he lived..

As a conclusion, the need was emphasized for the general scientific environment to study the works of Zhenizhok, the importance of analyzing the philosophical meanings, ideas, and views underlying his works.

Key words: *peace, flowing water, man, decency, justice, inequality, patriotism, society, worldview.*

XIX кылымдын биринчи жарымындагы поэзия көбүнчө патриархалдык-феодалдык түзүлүштүн айрым социалдык катмарларын гана тейлеп, тигил же бул даражада “официалдуу” болуп, кандайдыр бир даражада гана жалпы гуманисттик агымдарды чагылдырып турса, ал эми кылымдын жыйынтыгында жалпы абал өзгөрүүгө дуушар болгонуна байланыштуу, таасирлүү жана өз ара карама-каршы идеялык агымдардын жалпы сересинде, гуманисттик поэзия басымдуулук кылып, татаал, көп учурда туруксуз чындыкты туура жана төп келиштирип чагылдырган. Элдин аң-сезиминин гуманисттик мазмунунун тереңдеши бүт рухий турмушта социалдык фактордун артыкчылыгына алып келди.

Мындай белги, атап айтканда, патриархалдык-феодалдык мамилелерди жалпысынан танып башка шартка өтүүгө байланыштуу изденүүлөргө ээ болушкан, коомдогу болуп аткан окуяларды туура чагылдырган акындардын чыгармачылыктарына таандык.

Кыргыз реалист-акындарынын арасынан, чыгармачылык мурасы улуттук маданияттын тарыхында бүтүндөй доор болгон Токтогул Сатылганов өзгөчө бөлүнүп чыгат. Максим Горький аны “Бороон кабарчысы” деп бекеринен атаган эмес. Александр Фадеев болсо Токтогулдун ысмын Низами жана Навои, Руставелли жана Райнис, Овванес жана Анакий Церетели сыяктуу генийлердин катарына койгон.

Өз кезегинин алдыңкы акын-ойчулу катары Токтогул Сатылганов адамдын жакшы жашоого укугун жактап, эмгекчил чөйрөнүн адамын даңазалап ырдаган. Ал мандай тер менен күн көргөн жөнөкөй адамдарды жан-дили менен сүйүп, аларды бөлөктөр аркылуу мүлккө ээ болушуп, жандарын баккан эксплуататорлорго кескин карама-каршы койгон. Акын-демократ жакырчылык, улуттук жана социалдык эзүү, уруулар аралык чырлашуулар арылган тынч заманды эьсеген. Ал адилеттик, боорлоштук, теңдик, элдердин достугу өкүм сүрө турган коом үчүн замандаштарын үндөгөн жана күрөшүп келген.

Жеңижоктун чыгармачылыгынын калыптанышына жана өсүшүнө Токтогул Сатылганов өзүнүн маңыздуу ырлары менен чоң таасир кылган:

Элде жүргөн ээрчитип,
Эшманбет бар калкында.
Топко ээрчитип торолткон,
Токтогул бар калкында” [1.157].

Токтогул Сатылганов менен Жеңижоктун санат-насыят ырларынын идеялык жана психологиялык конкреттүүлүгү жана курчтугу акындарды бири-бирине жакындатып турат, бирок ошол эле учурда алардын чыгармачылыгында социалдык психологиялык айырмачылыктар байкалат.

Жеңижоктун дүйнөгө көз карашына жана кайсы бир ченемде, ыр жаратуу устаттыгына көптөгөн казак жана өзбек ырчылары менен жолугушуулары чоң таасир тийгизген. Талас өрөөнүнүн кулуну катары чыккан ырчы казак элинин маданий турмушунун күндөлүк таасирине кабылган. Тили жана улуттук өзгөчөлүктөрү бири-бирине окшош маданият тез оошуп, бири-бирине сиңишип кетери белгилүү.

Казак жана кыргыз көркөм чөйрөлөрүнүн өз ара байланышы кылымдар бою өнүгүп келген, буга тилдердин, социалдык-экономикалык, турмуш үрп-адаттарынын жана диний көз караштарынын жалпылыгы кыйла даражада көмөктөшкөн.

Чыгармаларында казактардын кыйла акындары менен достошуп, турмуш кубулуштарынын ички мабызын алардын тийгизген таасирлери аркылуу таанып билгендигин Жеңижок дайыма баса белгилеген.

Калыс кептин макулу,
Казакта Майкөт, Иренчек
Кара жаак акыны [1.7].

Төкмө акын жаш кезинде эле Талас жергесинен, түштүк Кыргызстанга келет. Кыргыз айылдарына чектеш өзбек кыштактарын көп кыдырып, өзбек маданиятынын өкүлдөрү менен жакын чыгармачылык мамиледе болгон.

Айтмакчы, маданий мурасты изилдеп үйрөнүү убагында кыргыз жана казак акындарынын, өзбек ырчыларынын өз ара чыгармачылык катнаштарынын формалары кылымдар бою калыптанып келгендиги дароо эле билинет. Кыргыз, казак жана өзбек элдеринин

поэтикалык чыгармачыл байланыштары, өздөрүнүн социалдык жана чыгармачылык багыттары, дүйнөгө көз караштары үндөшкөн акын-ырчылардын келип чыгышына түрткү болгон. Социалдык жашоо тиричилигин бирдейлигинен бул элдердин акындарынын чыгармаларында жалпы мотивдер, багыттар пайда болгон. Ушул учурда башкалардан алынган идеялар өз элинин материалдык жана рухий турмушунун талаптарына жараша кайрадан иштелет. Идеялык байланыштар өзүнүн натыйжалары боюнча жалаң гана оң, ошондой эле терс мааниге ээ болуусу мүмкүн. Бирок, Жеңижоктун идеялык көз карашты жөнүндө сөз кылганыбызда өзүнө гана таандык дүйнөгө көз карашын, ой чабытты сезебиз. Казак, өзбек маданияттары менен тыгыз байланышына жана кыргыз ырчыларынын кылымдар бою келе жаткан салттарга көз карандылыгына карабастан, Жеңижоктун поэзиясы таң каларлыктай өзгөчөлүктөргө ээ болгон.

Бири-бирине сыйышпаган атаандашуулар жөнүндө сөз болуп олтургандай, акындын чыгармачылыгы анын жеке демилгесинин же социалдык шарттардын натыйжасы экендигин айкындоо максатын көздөгөн аракеттердин кудуретсиздиги алда качан эле далилденген. Дүйнөгө көз караш эки багыт аркылуу калыптанаары белгилүү: объективдүү чындыкты жалпы таануу, ошондой эле инсандын өзүн-өзү таанышы. Жеңижоктун дүйнөгө көз карашын калыптандырууга чечүүчү таасир келтирген патриархалдык-феодалдык коомдун өнүгүшүнүн материалдык, социалдык-экономикалык шарттарды эсепке албай, чыгармачылык турмушунун чыныгы булактарын түшүнүүгө мүмкүн эмес экенин биз жогоруда белгилеп кеттик. “Анткени, - деп К.Маркс жана Ф.Энгельс баса белгилешет, - ал тургай адамдардын мээсиндеги баш аламан жаралуулар да алардын материалдык жашоо процессин зарыл продуктулары, өзүнчө эле бир бууланып чыккан нерселери болуп, ал эмпирикалык түрдө аныкталып жана ал материалдык өбөлгөлөр менен байланышкан нерсе” [2.25].

Жеңижоктун чыгармачылык ой чабытында адам негизги орунду ээлеп, бүт турмуштук проблемалардын мааниси жеке адамдын (индивиддин) тагдырына байланыштуу бааланган. Балким, ушул себеп боюнча да, акындын көптөгөн чыгармаларынын мазмунунун негизин турмуш, дүйнө жана инсан жөнүндөгү ойлор түзөт. Бирок, биз Жеңижокту ойчул катары изилдегенде анын чыгармаларында философиялык проблематиканын ар түрдүү элементтери гана байкаларын эскерте кетишибиз абзел. Бул учурда логикалык-философиялык аныктамалардын системасы образдуу, ийкемдүү, көркөм ой-жүгүртүү менен алмаштырылат. Жеңижок айлана чөйрөдөгү окуяларды, көрүнүштөрдү коомдогу түзүлүшкө байланыштырып канкордуктун, жакырчылыктын, зулумдуктун себебин, башатын издөөгө аракет кылган.

Акындын чыгармаларындагы ойлорун логикалык ыраатуулугу жок. Алар дүйнө, турмуш, адам жөнүндө эркин көз караш. Башкача айтканда Жеңижок өзүнүн ой-толгоолорун системалуу, ырааттуу түрдө баяндабайт, анткени ал философ эмес, философ-акын – акын ойчул жөнөкөй ааламга, коомдук турмушка өзүнчө ой жүгүртүп, баалап, таразалап ырдаган гана адам.

Ар түрдүү элдердин философиялык ой жүгүртүүсүнүн өнүгүү деңгээли же, азыр айтылып жүргөндөй, анын “системалуулугунун” ченеми ар кандай экени белгилүү. Кыргыздын ойчулдарында системалуулук жана теориялуулук жок экендиги көптөгөн коом таануучулар тарабынан белгиленген [3.197-218]. Айрым учурларда өтө кыялдануу аркылуу өз мүдөөсүн өкүл тартуунун мотивдери байкалса да, алар толук кандуу философтук мүнөздөн алыс болушкан. Экинчиден, Кыргызстанда рухий баалуулуктардын эволюциясын изилдеп үйрөнүш идеялары дайыма эле атайын теоретиктер тарабынан гана жаратылбастан жана эзотериялык багытка ээ экендигин көрсөтүп отурат.

Жеңижоктун ырларынын башкы өзөгүн түзүүчү нерсе ал өзү жашап өткөн мезгилдин тарыхый конкреттүү шарттары менен түшүндүрүлүүчү ар кандай чектелүүлөргө карабастан, жалпы карапайым эмгекчи элдин идеясын өздөштүрүп жана аны көркөм чечен тили менен жайылта алгандыгында. Аны акын катарында көрсөтүүчү башкы касиет-дал ушунда. Акындын ырлары бийик касиетке ээ болгон үчүн эл арасында, бөтөнчө өз аймагында жана Талас жергесинде кенен жайылган. Болбосо, өзүнчө кыйла таланттуу болсо да жалаң динди ырдаган Нурмолдо сыяктанып көп оозго алынбай, кийинки муундарга анын баалуу мурастары толук жетпей калмак. Жеңижоктун чыгармаларынын күчү коомдун көрүнүштөрүн даана жана терең чагылдырып, элдин мүдөөсүн көрсөтө алгандыгында, калың элдин катмарынын талабын байкай билгендигинде, б.а., анын элдүүлүгүндө. Эл ар дайым өзүнө керектүү нерсени ылгап, терип алат. Акын дал ошол элдин оюна жуга тургандай идеяларды өзүнө төп келген көркөм сөз кудурети менен жеткире бере алган. Башкача айтканда, элдин кызыкчылыгын жактоо

Жеңижоктун ырларынын өзөгүн аралап өтүп, анын “...өзүнө жеке таандык идеялык көркөм позициясын түзүп турат. Ал идеялык позиция жалпы элдик мүнөзгө ээ гуманисттик ой-пикирге ширелишип тургандыгы менен баалуу” [4.295].

Ар бир чоң акын, ырчыга таандык орток нерсе-алардын бардыгы өмүрүнүн көбүн эл арасында өткөрүп, элдин турмушун жакшы билишкендигинде. Жеңижок - адам катарында да, акын катарында да негизинен көпчүлүк масса тарабына оодук болуп, мына ошолордун таламын талашып, ырын ырдап, санаасын санаган акын.

“Философиялык илимди социалдык кубулуш катары билип түшүнүү үчүн, - деп жазат Ю.К.Мельвиль, - анын тар кесиптик чөйрөнүн чектеринен тышкары таралууга жана турмуштун кыйла кеңири чөйрөсүнө таасир этүүгө жөндөмдүүлүгүн эсепке алуу зарыл” [5.34]. Патриархалдык-феодалдык Кыргызстандын шарттарында философиялык ойлордун жаралышы негизинен поэзия аркылуу ишке ашырылган.

Ошентип, изилденип жаткан мезгилде Кыргызстанда байкаларлык чарбалык жылыштар болуп, патриархалдык-феодалдык коомдук мамилелердин бузулушу активдешкен. Алгачкы капиталдын кириши менен жергиликтүү элдин жашоо уклады өзгөрүүгө туура келген. Дыйканчылыкка өтүү патриархалдык-уруулук болмушту жана натуралдык чарбаны бошондоткон. Мына ушул өндүү өзгөрүүлөр адамдардын материалдык жана руханий жашоосуна белгилүү бир деңгээлде өзүнүн таасирин тийгизген.

Чарбадагы жылыштар, курч социалдык-саясий катаклизмдер бул мезгилде коомдук аң-сезимдеги, руханий турмуштагы белгилүү бир өзгөрүүлөр менен тыгыз байланышта болгон. Мына ушулар кылымдардан-кылымга мураска калып келген табиятка жана коомго карата болгон мифтик көз караштардын бошондошуна алып келген. Башкача айтканда, изилденип жаткан мезгилде табиятка жана адамга карата болгон, анын космикалык жана социалдык универсумдагы ордун аныктоого болгон жаңы рационалдык көз караштар пайда болгон.

Айтылган мезгилдеги кыргыз элинин социалдык-философиялык ой-пикирлеринин көрүнүктүү өкүлдөрүнүн бири болуп ойчул-акын Жеңижок эсептелет. Анын чыгармачылыгында философиялык лютифтер жана агартуучулук идеялар кенен чагылдырылган. Ушундан улам Жеңижоктун калтырган мурастары бүгүнкү күндө өтө баалуулукка ээ болуу менен өткөн руханий дөөлөттөрдү, анын ичинен социалдык-философиялык ой-пикирледи окуп үйрөнүп, изилдөөгө негизги булактардын бири болуп эсептелет.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР:

1. Жеңижок. Түзгөн, жыйнаган: А.Жусупбеков. Фрунзе «Кыргызстан» - 1982, 152 бет.
2. Маркс К., Энгельс Ф. Чыгармалар. Т. 3. – Москва, 1955, 640 б.
3. Мукасов С.Н. Традиции социально-философской мысли в духовной культуре кыргызского народа. Бишкек: Илим, 1999. 250 б.
4. Абдыразаков А. Жеңижок (Өтө Көкө уулу) // Залкар акындар: Жеңижок. Ырлар, айтыштар. – Бишкек, 212.- 295 б.
5. Мельвиль Ю.К. XX кылымдын буржуазиялык философиясынын жолдору. - М., 1983. – 34 б.